

OSMANLILARDA NEVRÛZİYYE GELENEKLERİNE TARİHSEL AÇIDAN BAKIŞ

Fatih KÖSE (*)

Özet

Osmanlılarda kutlanan bayramlardan biri de nevrüzdu. Nevruz, İstanbul'da Topkapı Sarayı'nda devlet yöneticileri tarafından ve saray dışında ise halk tarafından kutlanılmaktaydı. Yaygın kanaatin aksine sadece bu bayrama özgü yazılan şiirlere nevrûziyye denmezdi. Bu şiirlerin dışında nevrüzde saray erkânı hediyeleşir, nevrüze has tatlılar yapılırdı. İşte söz konusu bu iki gelenek de Osmanlılarda nevrûziyye olarak adlandırılırdı. Nevruz'da takdim edilen hediyelerin ve yine o gün yapılan tatlıların da en az edebî bir tür olan nevrûziyye kadar Osmanlı kültüründe yer tuttuğunu görmekteyiz.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Nevrûziyye, Tatlı, Hediye, Şiir.

Historical Point of View into the Nawruzıyyeh Traditions in Ottomans

Abstract

One of the feasts celebrated in Ottomans was nawruz. Nawruz ceremonies were held at Topkapı Palace in İstanbul by statesmen and at the outside of the palace by public. In contrast to common belief, poems written for aforesaid feast were not named as "nawruzıyyeh". Beside to these poems, courtiers used to give presents to each others and desserts special for nawruz were made. Here these aforesaid traditions were called "nawruzıyyeh" in Ottomans. We approve that presents given in nawruz and desserts made in those times took an important place as much as nawruzıyyeh a literary genre in Ottoman culture

Keywords: Ottoman, Nawruzıyyeh, Dessert, Present, Poem.

*) İstanbul Büyükşehir Belediyesi Turizm Müdürlüğü ve Kültür A.Ş. İstanbul Kültür Elçileri Programı
İstanbul Kültür Sanat Gezileri Rehberliği
(e-posta: fatihkose77@yahoo.com)

Giriş

Nevruz, yeni anlamına gelen *nev* kelimesi ile gün anlamına gelen *rûz* kelimelerinin birleşiminden meydana gelen Farsça bir kelimedir. Nevruz güneşin Hamel (Koç) burcuna girdiği gündür. Bu gün Rûmî takvimde Mart ayının dokuzuncu, Mîlâdî takvimde ise Mart ayının yirmi birinci gününe tekabül etmektedir. Eskiden Türkler’de yılbaşı olarak kabul edilen nevrûz hâlâ İran’da Şiilerce yılbaşı ve bayram olarak kutlanmaktadır (Pakalın, 1993: I, 686; Şemseddin Sami, 1996: 1474-1475). Günümüzde İran’da nevrûz (yılbaşı) bayramı münasebetiyle iki hafta resmî tatil yapılmaktadır. Türk devletleri içerisinde ise nevrûz bayramının en canlı kutlandığı yer Azerbaycan’dır.

Nevruz, insanlık tarihinin en eski bayramlarından biri olup kuzey yarımkürede yer alan birçok topluluk tarafından farklı adlarda ve benzer şekillerde kutlanmıştır. Nevruz çok yönlü bir bayramdır. Mitolojik, coğrafi, bilimsel, astrolojik, psiko-sosyal, tarihsel, dinî ve kültürel boyutları bulunmaktadır. Nevruz; günlerin uzamaya gecelerin kısaltmaya, havaların ısınmaya başladığı, tabiatın canlandığı bir gün olması hasebiyle baharın başlangıcı ve yılbaşı olarak telakki edilmiştir.

Nevrûziyye ise, nevrûz gününe ait olan, nevrûz günü ile ilgili olan demek olup, bu gün için hazırlanan tatlılara, hediyelere ve şiirlere verilen genel bir addır.

Osmanlı döneminde nevrûziyyeleri üç ana başlık altında değerlendirmek mümkündür:

1- Bugüne has olarak sarayda hekimbaşılar tarafından, halk arasında ise darüşşifalarda ve eczanelerde hazırlanan ve çeşitli karışımlardan meydana gelen macun kıvâmında faydalı bir tatlı türü.

2- Osmanlı sarayında, başta pâdişah olmak üzere devlet yöneticilerinin birbirlerine nevrûz vesilesiyle vermiş olduğu hediye, bahşiş, atıye gibi her türlü değerli şey.

3- Nevruz gününü tasvîr eden, bugünün güzelliklerini ve özelliklerini anlatan şiirler.

1. Tatlı Türü Olarak Nevrûziyye

Nevruz münasebetiyle macun kıvâmında yapılan ve halk arasında mesir macunu olarak ünlene tatlıya verilen genel bir addır. 1539 yılında I. Selim (Yavuz)’un eşi ve I. Süleyman (Kanûnî Sultan Süleyman)’ın annesi Hafsa Sultan’ın hastalanması üzerine Manisa’da yaptırdığı Darüşşifa’da hekimlik yapmakta olan Merkez Muslihiddin Efendi kırk çeşit bitki ve baharattan bu macunu terkip ederek Hafsa Sultan’a ilaç olarak takdim eder ve Hafsa Sultan kısa sürede iyileşir. Daha sonra bu macun sultanın isteği üzerine her sene nevrûz gününde şifa niyetine Manisa’da Sultan Camii’nin minarelerinden halka dağıtılır. Daha sonraki asırlarda bu terkip bazı katkılarla âdeti bir kuvvet macununa dönüşmüştür. Her yıl nevrûz gününde, o yılın ağız tadıyla ve sağlıklı geçmesi için tatlı yemek âdet olduğundan, nevrûziyye adı verilen bu macun yapılırdı. Nevruz günü yenilmek üzere yapılan nevrûziyyeler, Osmanlı sarayında helvahanede hekimbaşılar tarafından hazırlanırdı. Nevrûziyyenin birçok hastalığa devâ olduğu gibi, cinsel gücü artırıcı etkisi olduğu da kabul edilirdi (Terzioğlu, 1992: XXXVI).

Kırmızıya çalar koyu renkte, ağızda çıtır çıtır ses çıkaran ve şekerlenmiş reçele benzeyen ve nevrûziyye olarak bilinen nevrûz macununun hazırlanmasında kullanılan terkiplere ait çeşitli reçeteler bulunmaktadır. Nevrûziyye terkiibinde şu maddelerin yer aldığını görüyoruz: Akanber, misk, gülsuyu, karanfil, koşnil (kırmızı böceği), gülçiçeği, tatlı badem yağı, darçın kabuğu, şekerci çöveni, vanilya, sandal ağacı, kakule, besbâse, Hindistan cevizi, kasab-ı itrî, zencefil, melekotu, kişniş, civan perçemi hulasası, varak-ı zeheb, yeni bahar, kalanga (zulumba), kara biber, kırem tartar, havlican, kebabiye, anason, hıyar-ı şenbih, sakız, zağferan, udü'l-kahr, çöp-i çin, hardal, mürr-i sâfi, iksir, çivid, meyân balı, kalem-i bârid, tiryak, sarı halile, râziyâne, kimyon, zerdecav, tarçın çiçeği, hindistan çiçeği, çörek otu, dâr-i fülful, râvend, limon tuzu, kakule, sinameki, vanilya, portakal kabuğu, topalak kökü ve şeker (Ünver, 1976: 227; Terzioğlu, 1992: XXXVI).

Hekimbaşılar her sene nevrûzda (20-21 Mart) anber, afyon hülâsası ve sâir kokulu bitkilerden nevrûziyye ismi verilen kırmızı renkli ve kokulu olarak da tarif edilen bu macunu yaparlardı. Daha sonra nevrûz gecesi bunları porselen kâseler içinde ve değerli kumaşlara sararlar, kâselerin kapakları kurdelelerle bağlanırdı. Kurdelelerin üzerine, "Nevrûziyye Kulağı" denilen ve günün Hamel yani Koç burcuna hangi saat, hangi dakîka ve hangi saniyede gireceğinin yazıldığı bir de kağıt (etiket) iliştilirdi. Bu nevrûziyye kulaklarında, nevrûziyye tatlısının takdîm edildiği padişahı öven cümleler, yeni yıla hangi saat ve dakîkade girileceği, nevrûziyye tatlısının faydaları, ne zaman ve ne miktarda yeneceğine ilişkin bilgiler, yeni yılla ilgili temennîler ve dualar yer almaktadır. Nevrûziyye kulaklarında, faydalı bitki köklerinden ve bileşenlerden meydana gelen nevrûziyye tatlısının faydalarına ilişkin olarak insan sağlık ve sıhhatini koruyucu yönünün bulunduğu, sinirleri ve uzuvları kuvvetlendirdiği, vücudun hareketini dengelediği belirtilmektedir. Nevrûziyye macunundan Güneş'in Koç (Hamel) burcuna girdiği anda bir miskal kadar yenilmesi gerektiğini de Nevrûziyye kulaklarından öğrenmekteyiz (TSMA, E. 2004/1; 2004/3; 2004/8). Nevrûziyye kulaklarından birkaçı günümüze ulaşmıştır ve bugün Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde bulunmaktadır.

Nevrûziyye ilk önce pâdişâha, sonra şehzade ve sultanlara, kadın efendilere, sadrazama, Enderûn ve bîrûn mensuplarına, devlet adamlarına takdîm ederler; karşılığında hediye alırlardı. Nevrûziyye takdîm eden hekimbaşına pâdişâh huzurunda kürk giydirilmesi âdettendi (Halaçoğlu, 1996: 185; Pakalın, I, 688).

Nevrûziyye sarayda helvahanede hazırlandıktan sonra Ser-etubbâ-i Hâssa Efendi (Hekimbaşı) tarafından padişahın huzuruna çıkılarak takdîm edilirdi. Nevrûziyye tatlısını padişâha sunacak olan hâssa tabîbleri ve cerrâhlarının isimleri bir deftere kaydedilirdi ve bu defterde adları zikredilen tabîbler ve cerrâhlar tatlının padişâha takdîmi sırasında hazır bulunurlardı (TSMA, E. 2004/2). Nevrûziyye teslîmi olarak adlandırılan bu işlemden sonra Ser-etubbâ-i Hâssa Efendi'ye çuka feraceye kaplı samur postları giydirilirdi (BOA, Cevdet, Saray, nr. 2907, 4549) Nevrûziyye ayrıca vâlide sultana, Reisülküttab efendiye, (BOA, Cevdet, Saray, nr. 5392; BOA, Ali Emiri (III. Mustafa), nr. 29283) Sadrazama, Enderûn erkânına, devlet erkânına ve şehzâdelere de hâssa tabîbleri ve cerrâhlar tarafından hazırlanıp takdîm edilirdi (Nalbandoğlu, 1951: 368). Topkapı Sarayı'nın Harem bölü-

mündeki hizmetkarlara da bu güne mahsus olmak üzere nevrûziyye verilmekteydi (Şeker: 1997: 180) Saray dışında ikâmet eden devlet görevlileri hisselerine düşen nevrûziyyeyi almakta ve ailelerine de götürebilmekteydiler. Topkapı Sarayı'nda, hekimbaşı kulesinde ve sarayın mutfak kısmındaki helvahanede hekimbaşılardan nevrûziyyenin nezaretinde XIX. yüzyılın ortalarına kadar yılda bir defa nevrûzda olmak üzere büyük kazanlarda nevrûziyye macunu yapılmaya devam edilmiştir (Köse, 2007: 94).

Nevrûziyye tatlısı saray haricinde İstanbul'daki bazı darüşşifalarda her sene hazırlanıp dağıtılmaktaydı. 1171/1758 senesinde Haseki Sultan Darüşşifası'nda da nevrûziyye hazırlanarak, başta devlet büyükleri olmak üzere, Haseki Sultan Vakfı'nın gelirinden maaş ve tayin alan kimselere, vakıftaki duacılara ve fakirlere dağıtılmıştı (*İstanbul Ahkâm Defterleri İstanbul'da Sosyal Hayat 2*, 1998: 111).

İstanbul'da nevrûziyye çoğunlukla eczacılar ve şekerçiler tarafından yapılmaktaydı. Nevrûziyyeler zarif vazvo ve kâselerin içine konular, ipek boyamaları ve tülbentlerle örtülür, kurdelelerle süslenirdi. Şekerçi camekânlarına konulan nevrûziyyelerin üzerine yıldızlarla yazılmış beş on satırlık bir kâğıt parçası iliştilirdi. Bu kâğıda tarifnâme de denilmektedir. Bu kâğıtta nevrûza giriş zamanı ve nevrûziyyenin yeni yıla giriş zamanında yenildiğinde ne gibi faydaları olduğu ayrıntılı olarak belirtilmekteydi. Hazırlanan nevrûziyyelerin bir kısmı müşterilere hediye ve takdim edilir bir kısmı da meraklılarına satılırdı. Nevrûziyyeler ayrıca cami avlularındaki sergilerde de satılırdı (*Millî Nevsal*, 3. sene, 1340: 39-40; Pakalın, II, 688). Nevrûziyyelerin satıldığı eczanelerden biri de Üsküdar'da bulunmaktaydı. M. Nermi Haskan'ın anlatımına göre, Üsküdar'ın en meşhur eczanesi Doğancılar Meydanı'nda idi. Nevruz macunları burada da satılır bu macunlarla birlikte bir de zâyîçe (yıldızların belli zamandaki yerlerini gösteren cetvel) dağıtılırdı. 9 Rebiülevvel 1328/ 21 Mart 1910 tarihli zâyîçelerin birinde Rûmî takvime göre 8 Mart Pazartesi günü öğleden sonra 8 saat 10 dakika ve 45 saniyede rûz-i sultânî (nevrûz) itibar olunacağı belirtilmişti. Ayrıca zâyîçede, şifa macunu olarak da kabul edilen nevrûziyyenin bu günde yenildiğinde dertlerden kurtulunacağı ve ferahlık geleceği yazılıydı (Haskan, 2001: 1468-1469).

Meşhur devlet ve ilim adamlarımızdan Ahmet Cevdet Paşa'nın Yanya valisi iken nevrûz tebriki için eşine gönderdiği mektup konumuz açısından oldukça önemli bir yere sahiptir. Mektupta şunlar yazılıdır: "*Nâr-ı aynim efendim, nevrûzunuz mübarek olsun, bu sene bilmem nevrûziyye buldunuz mu? Burada nevrûziyye ne demek olduğunu bilen yok, nevrûzu arayıp soran yok fakat nevrûza benzer gün dahi olmadı, gece yağmur yağdı, ferdâsı gün açılıp görünmedi ve hâlâ hava açmadı, nevrûzu yalnız müneccimbaşının takviminde gördük, Ali Sedad ve Aliye ve Semiye'nin gözlerinden öperim, sairilere selam ederim, 14 Safer 1292*" (22 Mart 1875) (BOA, Y.EE. 142/5). Ahmet Cevdet Paşa'nın mektubunda bahsettiği nevrûziyye, nevrûz günü yenilmesi âdet olan tatlıdır.

Halk arasında nevrûz macununun değişik terkiplerinin çok sayıda hastalığa iyi geldiğine inanılırdı. Bunlardan, kalp ve dimağ arızalarını giderme; mide fesadı, hazımsızlık, yemek rahatsızlıkları, ishal, ağız ağrısı (aft), dizanteri, taun ve veba hummaları; mesane, böbrek ve bağırsaklardaki yaralar, şişler, iltihaplar; akıl ve vücudun kuvvetini arttırma,

kalbe ve ruha kuvvet verme gibi olanları belli başlılardır. Ayrıca nevrûziyye yiyenlerin, bir sene yılan ve akrep sokmalarından korunacağına inanılırdı (Ünver, 237; Lewis, 1973: 143).

Bu bölümde izah ettiğimiz nevrûziyye geleneği, Manisa'daki mesir macunu etkinliklerini hariç tutarsak, Osmanlı Devleti'nin yıkılmasına kadar devam etmiştir.

2. Hediye (Pişkeş) Olarak Nevrûziyye

Osmanlı geleneklerinde cülûsiyye, ıydiyye, nevrûziyye gibi çeşitli vesîlelerle *pişkeş* adı altında resmî hediyeler verilirdi. İydiyye, kurban ve ramazan bayramlarında bayramlık olarak verilen hediyelerin genel adıydı. Cülûsiyye padişahların tahta çıkmaları mü-nasebetiyle verilen hediyelere denirdi. Osmanlılarda yılbaşı olarak kabul edilen nevrûz günü her yıl mu'tad olarak verilen her çeşit hediye ve bahşişe nevrûziyye denilmekteydi (BOA, Cevdet, Saray, nr. 7648; Mustafa Nuri Paşa, 1980: III-IV, 104).

Cülûsiyye, ıydiyye, nevrûziyye gibi isimler altında çeşitli vesîlelerle "pişkeş" adı altında verilen bu hediyelerin kayıtları teşrifat kalemi tarafından yazılırdı. Bu işlerden Teşrifâtî Efendi sorumluydu. Teşrifâtî Efendi'nin görevi merâsimlerin usûlüne uygun biçimde yapılmasını sağlamak ve herhangi bir usulsüzlüğe meydan vermemektir. Her sene nevrûzda padişah tarafından sunulan ve "Nevrûziyye-i Sultânîyye" olarak adlandırılan hediyeler de teşrifât kalemine kaydediliyordu (BOA, Cevdet, Saray, nr. 7073).

III. Murat zamanından (1574-1596) itibaren düzenli bir şekilde ıydiyye (bayramlık) ve nevrûziyye (yılbaşı) hediyesi adıyla resmî hediyeler sunmak gelenek haline gelmiş ve padişahlara nevrûz-ı sultânîlerde nevrûz pişkeşi adıyla hediyeler sunulmaya devam etmiştir (Mustafa Nuri Paşa, I-II, 127; Nâimâ, 1283: VI, 65-66). Osmanlı kronikleri ve arşiv belgelerinde bu konuda yüzlerce kayıt bulunmaktadır. Na'îma Târîhi'nde Vezîria'zâm İbşîr Mustafa Paşa'nın IV. Mehmet'e sunduğu Nevrûziyye ile birlikte sadarete tayini dolayısıyla yolladığı mektupta konuyla ilgili şu rivayet yer almaktadır:

"Nevrûz-ı Sultânî: Cumâde'l-ulânın onikinci sebt günü bâde'l-gurûb şems evvel-i Hameme tahvîl edüip Nevrûz oldu. Tali'-i sâl mizânun yigirminci derecesi idi. "Vezîr kânûn üzere Nevrûziyye Pişkeşi ile sadaret pişkeşini cerr edüip birden irsâl eyledi. Bir semend (güzel ve çevik) ve iki gubar-levn (toprak rengi) at ki üçüniin dahi dünyâda nazîri bulunmaz. Serâpâ cevâhir ile ârâste zeheb-i ahmer (kızıl altın)den ma'mül raht (eyer takımı) ve rikâb (üzengi) ve gaddare (palaya benzer bir silâh) ve topuz ve sâir zer-dûz bisat (altın işlemeli minder) ile müzeyyen idi ve sâir ecnâs-ı tuhaf ve tarâyîf-i günâgûndan ve bu boğçalardan maadâ bir araba da yüz keselik flori ve gurus gönderdi. Vâlîde hazretlerine yigirmi keselik kadar pişkeş irsal idüip Dârüssaâde Ağasına ve sâir uzamay-ı müşâhibîne ve Silâhdar Ağa'ya ve gedik sahiblerine bir habbe göndermedi. Vüzerâ-yi sâlîfedan ıyd u Nevrûz ve sâir mevâsimde müstevfâ hediyeler ve kese kese atıyyeler almağa mu'tad olanlar vezîr-i cedîdden bu vaz'-ı şedîdi müşâhede idüiklerinde akılları perîşan ve bununla hâlîmüz nice olacakdur" deyü tefekkürde kaldılar" (Nâimâ, VI, 65-66).

Her sene yılbaşı olan nevrûzda sadrazam başta olmak üzere vezirler, eyalet valileri ve belli kimseler tarafından pâdişaha *hediyeye-i nevrûziyye* ismiyle at ve sâir hediyeye-

ler verilirdi (BOA, Cevdet, Saray, nr. 8650; Uzunçarşılı, 1988: 75-76). Nevruzda sadrazam tarafından yeni yıl tebriği hediyesi olarak padişâha bir adet mükemmel donanmış at (bir re's esb-i sabâ-reftâr) ve süslenmiş bârgîr (at) sunulması eski bir âdetti (TSMA, E. 7028/322).

11 Receb 1171 Salı (M. 21 Mart 1758, Rûmî 10 Mart 1171) tarihine gelen Nevruz'un ertesi günü sabahında hediye olarak mu'tâd olduğu üzere sadrazam tarafından padişâha bir adet donanmış esb-i mısırî-i rehvar (sarsmadan yürüyen mısır atı) ve bir adet mükemmel bârgîr-i sabâ-reftâr (rüzgar gibi koşan at) sunulmuştu (Akif Mehmed Efendi, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, no: 2108, vr. 46a).

4 Cemaziyelevvel 1198/ 26 Mart 1784 tarihli bir arşiv belgesine göre dönemin sadrazamı nevrüz vesilesiyle Sultan I. Abdülhamid'e süslenmiş bir at hediye etmişti (BOA, HAT. 1450/27). Ayrıca padişâha sadrazam tarafından nevrüziye hediyesi olarak, atlarla birlikte özenle hazırlanmış süslü eyer takımları (raht) da hediye edilmekteydi. 20 Rebiyyülevvel 1161 (M. 20 Mart 1748, Rûmî 9 Mart 1161) tarihinde sadrazamlık makamında bulunan Abdullah Paşa dönemin padişâhına iki kat mükemmel sîm mutallâ peçeli raht hediye etmiş ve bu hediyeler ayrıntılı bir şekilde tasvîr edilerek hazine kayıtlarına geçirilmişti (BOA, Cevdet, Saray, nr. 8650). Söz konusu arşiv belgesinde şunlar yazmaktadır:

“ ... Rikâb-ı hümayûn-ı şevket-makrûna Sadra'zam Abdullah Paşa hazretlerinin Nevruzîyye ihdâ eyledikleri bâlâda tahrîr olunduğu üzere iki kat mükemmel sîm rahtlar Hâs Ahûr Raht Hazînesi'ne irâd kayd olunup Baş-muhasebe'ye dahi kayd olunmak için mübârek hatt-ı hümayûn-ı şevket-makrûnları ihsân ü 'inâyet buyurulmak bâbında emr ü fermân şevketlü, mehâbetlü, 'inâyetlü, Padişâh-ı âlem-penâh hazretlerininindir. Mirâhûr-i Evvel Durak Bey.

'Arz-ı bendeleridir ki işbu bin yüz altmış bir senesi Reb'ülevvelinin yirminci günü taraf-ı bâhirü'ş-şeref-i hidvânelerinden Nevruzîyye olmak üzere Rikâb-ı hümayûn-ı sa'âdet-makrûna ihdâ buyurulan iki kat mükemmel sîm rahtlar bi'l-cümle evsâf u eşkâl ü evzânîyle Hâs Ahûr Raht-ı Murassa'ât Hazînesi'ne teslim olunduğunu müş'ir Mirâhûr-i Evvel Durak Bey kullarının Rikâb-ı hümayûn'a 'arz ve hatt-ı hümayûn-ı şevket-makrûn-ı kesîre kılınan defterdir. Ma'lûm-i devletleri buyuruldukda işbu defter Baş-muhâsebe'de hıfz ve hazîne-i merkûma irâd kayd ve sûret kılınmak bâbında emr ü fermân devletlü 'inâyetlü sultânım hazretlerininindir”.

Nevruzîyye pişkeşine hediyeler arasında çok değerli eyer takımları ve üzengilerin bulunması dolayısıyla rikâbiyye pişkeşi de denilmekteydi. Her yıl nevrüzde Mirâhûr-i Evvel (Birinci Mirâhûr) tarafından takdîmi kânûn olan rikâbiyye pişkeşi dolayısıyla 1684 yılında da has ahır erkânından 12 kişiye hil'atlar giydirilmişti (Uzunçarşılı, 1988: 507).

Padişâh eskiden beri âdet olduğu üzere nevrüz münasebetiyle gerek kendisi için gerekse Enderûn-i Hümayûn'da bulunan bazı ağalara dağıtılmak üzere çeşitli in'âm ve ihsân-larda bulunuyordu. Padişâhın alışılmış bir kâ'ide olarak her yılbaşı verdiği bu hediyeler müfredat defteri olarak isimlendirilen deftere tüm ayrıntılarıyla tek tek kimlere ne kadar verileceği belirtilerek yazılırdı. Daha sonra bu defter padişâhın onayına sunulur, padişâh da kendi hattıyla defterin baş kısmında sağ üst tarafta bulunan boşluğa “mu'tâd-ı kadîm

üzere ihsân-ı hümayûnum olmuştur” lafzını yazarak hediyelerin dağıtılmasını onayladı. Bu işlemde sonra hediyeler Enderûn-i hümayûn hazinedar-başısı tarafından satın alınıp müfredat defterinde isimleri geçenlere dağıtılıp teslim edilirdi. Yılbaşı hediyesi olarak verilgelelen bu hediyeler arasında değerli kumaşlarla kırtasiye ve yazı takımları da bulunmaktaydı (BOA, Cevdet, Saray, nr. 4464, 554, 7073).

1121/1709-10’de Hekîmbaşı, Cerrâhbaşı ve Kehhâlbaşı pâdişaha nevrüz günü yemesi için hazırladıkları Nevrûziyyeyi takdim ettiklerinde, bunun karşılığında pâdişah tarafından Hekîmbaşına 500, Cerrâhbaşına 300 ve Kehhâlbaşına da 60 kuruş Nevrûziyye ihsânı olarak nakit verilmişti (TSMA, E. 7026/109).

Nevrüzün başladığı ânı (gün, saat, dakika ve saniye olarak) münecimler tâyin eder, hazırlanmış oldukları takvîmlerde bu ânı belirtirlerdi. Münecimbaşılar tertip ettikleri takvimleri pâdişah ve sadrazama takdîm ederek karşılığında Nevrûziyye olarak adlandırılan atiyeler alırlardı. Pâdişahlar XVII. asırda bin akçe, XVIII. asır ortalarında ise altı bin sağ akçe (gümüş para) atiyeye verirlerdi (Uzunçarşılı, 1998: 371-372; BOA, Cevdet, Saray nr. 59).

Teşrifâtî Efendi, İmâm-ı Evvel hazret-i şehriyârî, Kâtib-i hazîne-i birûni olanlar, Reisü’l-etubba-i hâssa Efendi, Rûznâmçe-i hümayûn kaleminin birinci ve ikinci halifeleri, ve Teşrifâtî-i dîvân-ı hümayûn olanlar, her sene kendilerine verilmeleri âdet haline gelmiş olan zemistânî (kışlık) ve nevrûziyyelik (baharlık) akçelerini alıyorlardı (BOA, Cevdet, Saray, nr. 2626, 60, 7648, 2620; BOA, Ali Emiri, (I. Mahmud), nr. 1669).

3. Edebî Bir Tür Olarak Nevrûziyye

Edebiyatta nevrûziyye, “*nesib bölümünde nevrüzün ve baharın anlatıldığı kaside türü*” olarak tanımlanmaktadır. Divan şairlerinin nevrüz gününü tebrik vesilesiyle yaşadıkları dönemdeki önemli kişilere övgüde bulunmaları ilk İslam devletlerine kadar uzanan çok eski bir gelenektir. Kendilerine kaside sunulan kişiler, kasideyi hazırlayan şairlere karşılık olarak para veya hediye vermekteydiler. Nevrüz vesilesiyle yazılan ve nevrûziyye olarak adlandırdığımız bu şiirler başta divan edebiyatında olmak üzere kaside, gazel, mesnevi gibi çeşitli edebî formlarda ayrıca tekke ve halk edebiyatı şiirlerinde de değişik formlarda yazıla gelmiştir. Türk edebiyatında en güzel nevrûziyye yazan şairlerin Bâkî, Nef’î ve Nedîm olduğu kabul edilmektedir (Bayak, 2008: 62).

Nevrüzü uğurlu bir gün, güzel bir bayram kabul eden Osmanlı şâirleri pâdişahlara ve diğer devlet büyüklerine bu gün dolayısıyla nevrûziyye denilen şiirler yazıp sunmuşlardır. Nevrüz gelince eski İran şâirleri şahlara şiirler sunarak onların yeni yılını kutlardı. Bu gelenek klasik edebiyatımızın bazı şâirleri tarafından da benimsenmiş, zamanın hükümdarlarına ve devlet büyüklerine nevrûziyyeler yazılmıştır. Ayrıca pâdişah ve çeşitli kademelerdeki yöneticiler de nevrüzle ilgili şiirler yazmışlar, bu şiirlerde nevrüz hakkındaki duygu ve düşüncelerini yansıtmışlardır. Nevrûziyyeler bu yönüyle değerli bilgiler veren belgeler durumundadır (Celkan, 2000: 437).

Nevrüz vesilesiyle şiirin sunulduğu kişiyi övmek ya da ilkbaharı tasvîr etmek için kaleme alınan gazel, kasîde, murabba gibi nazım şekilleriyle yazılan nevrûziyyelerin ilk ör-

neklerine XIV. yüzyılda rastlanmaktadır. Kadı Burhaneddin (XIV. yüzyıl), Şeyhî, Ahmed Paşa (XV. yüzyıl), Necatî, Nev'î, Bâkî (XVI. yüzyıl), Nefî (XVII. yüzyıl), Nailî-i Kadîm, Simkeşzâde Feyzî, Şerîf, Cevrî, Riyâzî, Ganizâde Nâdirî, Azmîzâde Hâletî (XVII. yüzyıl), Nedîm, Şeyh Gâlib, Refet Bey (XVIII. yüzyıl) nevrûziyye yazan başlıca şairlerdir. Hükümdar şâirlerden, Hatayî (Şah İsmail), Bahtî (I. Ahmed) ve Murad (IV. Murad)'ın da Nevrûziyyeleri vardır (Kılıç, 1999: 211; Güzel, 1995: 99-103; Güler, 1998: 271).

Edebî bir tür olan nevrûziyyelerde, nevrüz günü ile ilgili başlıca özellikler konu edilmiştir. Nevruzun bir bayram olmasının yanında uğurlu, bereketli ve kutlu bir gün olduğu vurgulanır. Osmanlı döneminde en hayırlı gece Kadir ve Berat geceleri olarak kabul edilirken, en hayırlı gün olarak da nevrüz günü kabul edilmiştir. Nevruz vesilesiyle yazılan birçok şiirde bu günlerin mukayese edildiğini görmekteyiz. Ayrıca bu günün özellikleri halk, tasavvuf ve tekke şiiri geleneğinde de zengin bir şekilde işlenmiş, Bektâşî şairleri de çok sayıda nevrûziyye yazmıştır (Bilgin, 2003: 450-452; Bayak, 62).

Bu şiirlerde nevrüzün baharın başlanıcı oluşu, takvim başlangıcı oluşu, yeni yıla girilmesi, güneşin Koç (Hamel) burcuna girmesiyle gece ve gündüzün bir (eşit) olması, ilkbaharın gelişi, tabiatın canlanması, günlerin uzamaya ve aydınlanmaya başlaması, insanlara mutluluk ve sevinç getirmesi, nevrüz adıyla anılan musiki makamları, nevrüzde yenilmesi âdet olan nevrûziyye tatlısı gibi nevrüz gününe has özellikler vurgulanmaktadır (Onay, 2000: 325; Cunbur, 1995: 40; Sarıççek, 2007: 234).

XVI. yüzyıl şâirlerinden Vardar Yenicali Usûlî'nin "Kasîde-i Bahâriyye"sindeki şu beyitler bu bölümde ele aldığımız nevrûziyye türünün güzel bir örneğidir. O devirde nevrüzün bir bayram sayıldığını, nevrüzde herkesin yiyip, içip eğlendiğini anlatması yanında, nevrüz bayramının ne anlama geldiğini ve başlıca özelliklerini dile getirmesi bakımından oldukça önemlidir.

- 1-Hamdülillah kim erişdi geldi eyyâm-ı bahar
Taze cân verdi yine dünyaya lutf ı Kirdikâr
- 2-Şah-ı Nevruz u yeşil yapraklı hil'at giydirip
Her şecer 'uryân iken buldu şi'âr ile disâr
- 3-Bir ayag üzre durup el kaldırıp kıldı du'â
Ber-kadem Nevruz-i sultanî kudûmuna çınar
- 4-'Yd-i ferrûhla ferah buldukça halk-ı kâyinât
Rûz-i Nevruz ile zeyn oldukça eyyâm-ı bahâr
- 5-Her günün Nevruz u 'ıyd olsun gecen Kadr ü Berât
Devlet ile behcet ü şâdîde ol leyl ü nehâr.

Şâir ilk beyitte bahar günlerinin gelmesinden dolayı Allah'a hamdediyor, dünyanın yeniden canlandığına seviniyor. İkinci beyitte Nevruz Sultan'ın çıplak ağaçları yeşil yapraklarla donattığını belirtiyor. Üçüncü beyitte ağaçların nevrüzün gelişine dua etmelerini tasvir ediyor. Dördüncü beyitte nevrüzün bir bayram olduğunu bilhassa vurguluyor. Nev-

ruzla bahar günlerinin süslenmesi devam ettikçe “Her günün Nevruz ve bayram olsun, her gecen Kadir ve Berât gecesi gibi olsun” diyerek nevrüz gününü dînen çok önemli olan gecelerle muayese etmektedir. (Celkan, 2000: 439). Osmanlılarda bin aydan hayırlı olan Kadir gecesi en mübarek gece iken günlerin uzamaya başladığı, havaların ısındığı, tabiatın canlanmaya başladığı ve baharın başlamasıyla yeni yıla girildiği gün de en mübarek gün olarak kabul edilmiştir.

Sonuç

Sonuç olarak diyebiliriz ki Nevruz, Kurban ve Ramazan bayramından sonra Osmanlılarda âdeta üçüncü sırada yer alan bir bayram olarak kutlanırdı. Nevruz, başta Topkapı Sarayı’nda devlet yöneticileri arasında, saray dışında da İstanbul’da halk arasında kutlanmıştır. Bugüne has nevrûziyye olarak isimlendirdiğimiz bir takım geleneksel ritüeller oluşmuştur. Genellikle nevrûziyye denildiğinde ilk akla gelen şey, nevrüz gününü konu edinen ve bu günün özelliklerini anlatan şiirler olmuştur. Fakat görüyoruz ki edebî bir tür olan nevrûziyyelerin dışında, sarayda ve saray dışında nevrüz günü yenilmesi âdet olan tatlılara da nevrûziyye denmekteydi. Bugüne mahsus olarak gerek pâdişahın saray sâkinlerine verdiği gerekse de sadrazamın pâdişaha verdiği hediyeler de nevrûziyye olarak adlandırılmıştır. Bu makalede başlıca amacımız literatürde üzerinde fazla durulmamış ya da çok az bilgi verilmiş olan nevrûziyye tatlısı ve hediyelerini târihsel bir bakış açısıyla ele almak olmuştur. Bu makalenin en önemli katkı sağlayıcı yönü de bize göre bu olacaktır. İlk iki bölüm dışında ele aldığımız üçüncü bölümde ise edebî bir tür olan nevrûziyyeleri ana hatlarıyla tanıtmaya çalıştık. Bu konuda oldukça zengin bir literatür oluşmuş ve bu sahada konunun uzmanları tarafından birçok nitelikli çalışma yapılmıştır.

Kaynakça

- Akif Mehmed Efendi, Târih-i Cülûs-i Sultan Mustafa-yı Sâlis. Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, no: 2108.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet, Saray, nr. 59, 60, 2907, 4549, 5392, 7648, 2620, 2626, 7073, 7648, 8650, 4464, 554. Ali Emiri (I. Mahmud), nr. 1669, Ali Emiri (III. Mustafa), nr. 29283; HAT. 1450/27; Y.EE. 142/5.
- Bayak, Cemal (2008). “Nevrûziyye”, DİA, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. XXXIII, 62.
- Bilgin, Azmi (2003). “Türk Edebiyatında Bayramlar ve Nevruz Bayramı”. Türk Dili, sayı: 617, Ankara, s. 450-452.
- Celkan, Hikmet (2000). “Nevruz’un Tarihçesi”. Türk Dünyasında Nevruz Üçüncü Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri (18-20 Mart 1999 Elazığ), AKMB, Ankara.
- Cunbur, Müjgan (1995). “Klasik Edebiyatımızda Nevruz”. Türk Kültüründe Nevruz Uluslararası Bilgi Şöleni (Sempozyumu) Bildirileri. AKMB, Ankara.
- Güler, Kadir (1998). “Divan Şiirinde Nevruz”. Bir, sayı: 9-10, İstanbul.

- Güzel, Abdurrahman (1995). “XIV-XV. Yüzyıl Edebiyatında Nevruz ve Nevruziyyeler”. Türk Kültüründe Nevruz Uluslararası Bilgi Şöleni (Sempozyumu) Bildirileri. AKMB, Ankara.
- Halaçoğlu, Yusuf (1996). “Osmanlılarda Nevruz Kutlamaları”. Nevruz ve Renkler, Haz. Sadık Tural-Elmas Kılıç, AKMB, Ankara.
- Haskan, Mehmet Nermi (2001). Yüzyıllar Boyunca Üsküdar. III. İstanbul.
- İstanbul Ahkâm Defterleri İstanbul’da Sosyal Hayat 2 (1998). İstanbul: İstanbul Araştırmaları Merkezi.
- Kılıç, Filiz (2000). “Osmanlı Devletinde ve Klasik Edebiyatımızda Nevruz”. Türk Dünyasında Nevruz Üçüncü Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri (18-20 Mart 1999 Elazığ), AKMB, Ankara.
- Köse, Fatih (2007). Osmanlı Devleti’nde Nevruz. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Lewis, Raphaela (1973). Osmanlı Türklerinde Gündelik Hayat. Trc. Mefkure Poray. İstanbul.
- Millî Nevsal (1340). 3. Sene. İstanbul.
- Mustafa Nuri Paşa (1980). Netayıcı’l Vukuat. III-IV. Nşr. Neşet Çağatay. Ankara: TTK.
- Nâimâ (1283). Târih-i Nâimâ. VI, İstanbul: Matbaa-i Âmiri.
- Nalbandoğlu, A (1951). “Nevruz ve Nevruziyye”. Tarih Hazinesi, sayı 8.
- Onay, Ahmet Talat (2000). Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı. Haz. Cemal Kurnaz. Ankara.
- Pakalın, Mehmet Zeki (1993). Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Sarıççek, Ramazan (2007). “Eski Türk Edebiyatında Nevruz ve Nevruziye”. Türk Dili, sayı: 663, Ankara.
- Şeker, Mehmet (1997). Gelibolulu Mustafa Âlî ve Mevâidü’n-Nefâis fî-Kavâidi’l-Mecâlis. Ankara: TTK.
- Şemseddin Samî (1996). Kâmûs-ı Türkî. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Terzioğlu, Arslan (1992). Helvahane Defteri ve Topkapı Sarayında Eczacılık. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMA), E. 2004/8, E. 2004/1, E. 2004/3, E. 2004/2, E. 7026/109, E. 7028/322.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1988). Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı. Ankara: TTK.
- Ünver, Süheyl (1976). “Türkiye’de Nevruz ve Nevruziye”. Vakıflar Dergisi, C. XI, s. 227.